પહાડી વિસ્તારના રાજા કહેવાતા
ભીલ સમાજનો રસપ્રદ ઈતિહાસ

અખીલ કચ્છ જીલ્લા ભીલ સમાજ

રજીસ્ટર નંબર : એ-૨૧૬૩/કચ્છ

ભીલવાસ, મુ. પો. વરસામેડી, તા. અંજાર-ભુજ-કચ્છ.

પ્રમુખ શ્રી
ધનજીભાઇ ગોવિંદભાઇ ભીલ

ઉપપ્રમુખ શ્રી
લખુભાઇ ભુરાભાઇ ભીલ
રમેશભાઇ રણછોડભાઇ ભીલ
છગનભાઇ ભચુભાઇ ભીલ

મહામંત્રી શ્રી
ભુરાભાઇ છગનભાઇ ભીલ
પોપટભાઇ પાંચાભાઇ ભીલ
સામજીભાઇ ભુરાભાઇ ભીલ

મંત્રી શ્રી
કેશાભાઇ ભામુભાઇ ભીલ
પંચાણભાઇ રવાભાઇ ભીલ
લાલજીભાઇ અરજણભાઇ ભીલ

ખજાનચી
દેવાભાઇ વીરાભાઇ ભીલ
દિનેશભાઇ વેલજીભાઇ ભીલ
બબાભાઇ છગનભાઇ ભીલ

સહમંત્રી શ્રી
સામજીભાઇ ભુરાભાઇ ભીલ
સામજીભાઇ વીરાભાઇ ભીલ
પોપટભાઇ વેરાભાઇ ભીલ

સહખજાનચી
પ્રેમજીભાઇ કાનાભાઇ ભીલ
સામજીભાઇ રણછોડભાઇ ભીલ
રણછોડભાઇ ગાભાભાઇ ભીલ

કારોબારી ચેરમેન
તુલસીભાઇ લઘુભાઇ ભીલ

ભીલ સમાજ ની વધુ માહિતી માટે
મોબાઇલ એપ્લીકેશન ડાઉનલોડ કરો

પ્રકાશન વર્ષ
ઓગસ્ટ ૨૦૧૮

સંપાદન
જય અંજારિયા

પહાડી વિસ્તારના રાજા કહેવાતા ભીલ સમાજનો રસપ્રદ ઈતિહાસ

પ્રસ્તાવના

સમાજના પ્રથમ પ્રમુખશ્રી
ધનજીભાઈ ગોવિંદભાઈ ભીલના શબ્દો...

ધાર્મિક, પૌરાણિક અને સમાજીક ઈતિહાસમાં ભીલ સમાજ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. પહેલાંના સમયને ધ્યાનમાં રાખતાં જોઈએ તો એક નબળા સમાજ તરીકે સમાજ કોઈપણ ક્ષેત્રે આગળ નથી આવી શક્યો. અલબત્ત સમાજના વડીલોએ સામાજીક પરંપરા જાળવી રાખી છે, પરંતુ હવે સમય બદલાઈ રહ્યો છે ! સમાજની ધુરા હવે યુવાનો સંભાળી રહ્યા છે જેથી દરેક ક્ષેત્રે ધીરે ધીરે પરિવર્તન આવી રહ્યું છે. ભણતર તરફ પણ યુવાવર્ગ વળી રહ્યો છે જેથી સમાજના સારાનરસા માટે વિચારતા થયા છે. પહેલાં સમાજમાં પટેલ પ્રથા હતી પરંતુ હવે "અખિલ કચ્છ ભીલ સમાજ" ના પ્રમુખ મંડળની રચના કરવામાં આવી છે જે મંડળ સમાજ માટે સમાજવાડી, કન્યા છાત્રાલય જેવી સુવિધાઓ ઉભી થાય એ માટે સકારાત્મક પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. સમાજના પ્રમુખ તરીકે હું ભીલ સમાજના યુવાવર્ગને અનુરોધ કરૂં છું કે ભણીગણીને તેમજ રમતગમતમાં આગળ વધીને સમાજનું ગૌરવ વધારે તેમજ સમાજના ઉદ્ધાર માટે એકજુથ બની કાર્યરત રહે.

પ્રથમ પરિચય

સમાજના લોકો ભીલ સમાજ/જ્ઞાતિ તરીકે ઓળખે છે. આ જ્ઞાતિની પેટા જ્ઞાતિ/નુખ/શાખ છે જેમાં સોલંકી, રાઠોડ, પરમાર, ચૌહાણ, સોઢા, જાગા, વાઘેલા, મકવાણા, ગોહિલ, ભટ્ટી, કારેંઘા, પારા, બોચિયા, ચુડી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ સમાજનો ઈતિહાસ ‘‘રામાયણ’’ અને ‘‘મહાભારત’’ થી પણ પહેલાંનો હોવાનું જણાવવામાં આવે છે. એક વાત મુજબ ભીલ સમાજ ભગવાન શીવના મેલમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે. વિવિધ વિદ્યાનો અનુસાર ભીલ સમાજ શબરી કે કેવટના વંશજો ગણાય છે. એક માહિતી મુજબ દિલ્હીના મુગલ બાદશાહે મહારાણા પ્રતાપના રાજ પર હુમલો કર્યો ત્યારે મહારાણા પ્રતાપ જંગલમાં વસતા ભીલ સમાજ પાસે મદદ માગવા ગયા. ભીલ સમાજે તેમનું રાજ બચાવવામાં સફળતા મેળવી જેથી ખુશ થઈને મહારાણા પ્રતાપે ભીલ સમાજને ‘‘માજીરાણા’’ નો ઈલ્કાબ આપ્યો હતો. અંદાજે ૨૫૦ થી ૩૦૦ વર્ષ પહેલાં રાજસ્થાનથી આજીવિકાની શોધમાં ભીલ સમાજના લોકો કચ્છમાં ચાર તાલુકા ગાંધીધામ, અંજાર, ભચાઉ અને ભુજ તાલુકાના ગામડાઓમાં આવીને વસ્યા. સમાજના લોકો ગુજરાતી અને કચ્છી ભાષા બોલે છે.

આ સમાજ પાબુજીને પુજે છે. તેના પાછળનો ઈતિહાસ એવો રહ્યો છે કે ઢેંભોજી અને ચાંદોજી બે ક્ષત્રિય ભાઈઓ હતા જે માબાપથી વિખુટા પડયા પછી મારવાડના રાજા પાબુજીની નિશ્રામા રહ્યા હતા. મારવાડ પર થયેલા હુમલા વખતે ઢેંભોજી અને ચાંદોજી મારવાડને બચાવવા માટે લડે છે અને વિજય મેળવે છે. આમ ચાંદોજી અને ઢેંભોજીના અનુસંધાને ભીલ સમાજ પાબુજીને પુજે છે. આજે પણ જયાં પાબુજીની મુર્તિ હોય ત્યાં તેમના ચરણો પાસે ઢેંભોજી ભીલની મુર્તિ જોવા મળે છે. નુખ મુજબ રાઠોડ ચામુંડા મા ને, સોલંકી વાછરાદાદાને તેમજ હિન્દુ શાસ્ત્ર મુજબ દરેક દેવને પુજે છે પરંતુ આખો સમાજ કોઈપણ મતભેદ વિના પાબુજીને માને છે. એક વાત મુજબ કારીયાભીલને તેના માતા-પિતા પછી ખુદ ચામુંડામાએ ઉછેર્યા હોવાથી ચામુંડા માને કારીયાભીલના કુળદેવી પણ કહેવાય છે. આજે પણ ધાણેટી ગામના પાદરે ચામુંડા માના બેસણા છે. અને મલુભાઈ ભીલ તેમના પત્નિ સાથે ત્યાં જ રહીને માતાજીની સેવા પુજા કરે છે. ભીલ સમાજને વરદાન છે કે જયારે આશાપુરામાંની જાડેજા પરિવાર દ્વારા પતરી વિધિ થાય ત્યારે ભીલ સમાજના ચૌહાણ લોકો ડાક અને ઢોલ વગાડે પછી જ પતરી ઝીલાય. એક વાત મુજબ એક સમયે પતરી વિધિ દરમ્યાન ભીલની હાજરી ન હોતાં અન્યની હાજરીમાં આશાપુરા માએ પતરી ન પાડતાં મંદિરના ભુવાએ ભીલને તેડાવ્યા પછી જ માતાજીએ પતરી આપી. આ કારણોસર રબારી સમાજે ભીલ સમાજને ‘‘આયડી’’ નો ઈલ્કાબ આપ્યો હોવાનું જાણવા મળે છે. એક માહિતી મુજબ વાલ્મિકી રૂષિ પણ ભીલ હતા. એક વાત મુજબ જયારે ધરતીના ભાગ થયા ત્યારે ભીલ સમાજને પહાડ ભાગમાં આવ્યો હતો જેથી આ સમાજને પહાડી વિસ્તારના રાજા કહેવાય છે.

સમાજનું સ્થળાંતર

સમાજના વડીલો પાસેથી જાણવા મળતી વિગતો મુજબ આજથી અઢી સોથી ત્રણ સૌ વર્ષ પહેલાં ભીલ સમાજ રાજસ્થાનથી સ્થળાંતર કરીને કચ્છમાં આવીને વસ્યો હતો. એક સમયે જંગલમાં શિકાર તેમજ જંગલની વિવિધ પેદાશો એકત્રિત કરીને ભીલ સમાજના લોકો પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા. ત્યાર બાદ રોજગારની શોધમાં સમાજના લોકોએ કચ્છ જીલ્લામાં આવીને વસવાટ કરવાનું નકકી કર્યું. આ રીતી ધીરે ધીરે સ્થળાંતર પામીને ભીલ સમાજ કચ્છમાં ગાંધીધામ, અંજાર, ભચાઉ અને ભુજ સહિત વિવિધ તાલુકાઓમાં આવીને વસ્યા.

આજીવિકા

સમાજની આજીવિકા વિશે મળેલી માહિતી અનુસાર ભૂતકાળમાં ભીલ સમાજ શિકાર કરીને તેમજ જંગલની વિવિધ પેદાશો એકઠી કરી તેના વેંચાણથી આજીવિકા મેળવતા હતા. ધીરે ધીરે જંગલમાં જવા પર રોક લાગતાં સમાજ ખેત મજુરી અને છુટક મજુરી તરફ વળ્યો. આજે કચ્છના વિવિધ તાલુકાઓમાં વસતા ભીલ સમાજના લોકો અભ્યાસના અભાવને કારણે પોતાની ઓળખ ઉભી કરવામાં નિષ્ફળ રહ્યા છે. આ કારણોસર ભીલ સમાજના લોકો કોઇના ખેતરોમાં ખેત મજુરી તેમજ અન્ય કોઈપણ પ્રકારની છુટક મજુરી દ્વારા રોજગારી મેળવી રહ્યા છે. અલબત્ત ધીરે ધીરે યુવાપેઢી ભણતર તરફ વળી રહી છે તેમજ સમાજની દિકરીઓ પણ ભણી શકે એ માટેના પ્રયાસો પણ કરી રહ્યા છે.

કળા અને આવડતો

આ સમાજની કળા વિશે વાત કરીએ તો આ સમાજની બહેનો પાનમાંથી ઈંઢોણી બનાવવાની અનોખી કળા ધરાવે છે. અલબત્ત હાલના સમયમાં ઈંઢોણીનો ઉપયોગ ખુબ જ નહિવત હોવાથી અને બનાવટમાં વધુ મહેનત સામે તદ્દન ઓછી આવક મળતી હોવાથી હવે જુજ પરિવારોની બહેનો ઈંઢોણી બનાવે છે. પહેલા નિયમિત રીતે બનતી ઈંઢોણી હવે કોઈના ઓર્ડર મળે તો જ બને છે. પહેલાં માત્ર પાન વીટીને સાદી ઈંઢોણી બનાવવામાં આવતી પરંતુ કેટલીક બહેનો તેના પર ઉનનું કામ કરીને રંગબેરંગી ઈંઢોણી પણ બનાવે છે. આ ઉપરાંત ભજન અને લોકગીતો ગાવાની કળા પણ આ સમાજમાં રહેલી છે.

ખડીર વિસ્તારની બહેનો ભરતકામ અને ડીઝાઈનર ગોદળા બનાવવાની અનોખી આવડત ધરાવે છે. આ આવડતને કારણે આ સમાજની અલગ ઓળખ ઉભી થઈ છે. આ બહેનોના ભરતકામની બજારમાં ૨ હજારથી ૧૦ હજાર સુધીનો ભાવ બોલાય છે.

રમતગમત અને મનોરંજન

સમાન્ય રીતે આ સમાજમાં ખાસ કોઈ રમતગમત રમવાની વાત જાણવા નથી મળતી. બાળકો ગીરીયા, પતંગ, લંગડી જેવી રમતો રમે છે. પરંતુ સમાજને એ વાતનો આનંદ છે કે સમાજના બાળકો અને સ્ત્રીઓ મોબાઈલ જેવા ઉપકરણોથી દૂર છે અને બાળકો મેદાનમા રમાતી રમતોથી મનોરંજન મેળવે છે. કેટલીક બહેનો ભરત ભરતાં જાણે છે તેમજ કેટલીક બહેનો ઈંઢોણી બનાવી રોજગારી સાથે મનોરંજનનું સાધન પણ ગણે છે. ભાઈઓ નિરાંતના સમયે ભજન કિર્તન કરીને મનોરંજન મેળવે છે.

કૌટુંબિક વ્યવસ્થા

ઘરના મોવડી પુરૂષ ઘરના આધાર સ્તંભ ગણાય છે. પરિવારના હિતમાં કોઈપણ પ્રકારના નિર્ણય લેવાનો અધિકાર ઘરના મોવડીના હોય છે. સમાજમાં સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે ભેદભાવ રાખવામાં આવતો નથી. અલબત્ત ઘરમાં માન મર્યાદાનું ઘણું મહત્વ રહેલું છે. પરિવારના દિકરા દિકરીના લગ્ન માટે પરિવારના મોવડી અને માતાપિતા જ વર કે કન્યા શોધે છે. અને તેમના નિર્ણયને માન આપીને લગ્ન લેવાય છે.

સસરા, જેઠ કે પરિવારના વડીલોની લાજ કાઢવાનો રિવાજ આજે પણ ભીલ સમાજમાં જોવા મળે છે. એકમેકને આદર ભાવ આપવો, કોઈપણ નિર્ણયોમાં ઘરના સભ્યોના અભિપ્રાય લેવા, મુશ્કેલીમાં સાથ સહકાર આપવો, સામાજીક પ્રસંગોમાં એકબીજાની સગવડો સાચવવી જેવી અનેક બાબતો સમાજમાં રહેલી છે. કુટુંબમાં સ્ત્રી પુરૂષને સમાન સ્થાન આપવામાં આવે છે. પ્રાસંગિક ભુમિકામાં ઘરના પુરૂષો અગ્રીમ ભુમિકામાં રહે છે. પરિવાર અને સમાજમાં સબંધો સચાવવામાં માનતો સમાજ છે.

સમાજીક પરંપરા અને રીત રિવાજો

બાળજન્મ સાથે સંકળાયેલી વિધિઓ : ગર્ભવતી સ્ત્રીને બાળકના જન્મને બે મહિના બાકી હોય ત્યારે તેને પીયરવાળા તેડી જાય છે. પિયરમાં કન્યાનો સીમંત ઉજવવામાં આવે છે. દિકરાના જન્મ બાદ દક્ષ્રા દિવસે અને દિકરીના જન્મ પાંચમાં દિવસે છઠ્ઠી ઉજવવામાં આવે છે જેમાં થી તેની ફઇ તેનું નામ પાડે છે. ખાસ કરીને દિકરા અને દિકરીના જન્મ બાદના રિવાજોમાં કોઈ ફકર નથી હોતો. દિકરાના જન્મ બાદ સમાજના કુળદેવ પાસે જઈ પરિવાર દિકરાની મુંડન વિધિ કરાવે છે. બાળકના જન્મ બાદની પ્રથમ હોળીમાં બાળકના મામા તેને હોળી ફેરવે છે તેવો રિવાજ સમાજમાં છે.

સામાજીક માન્યતાઓ

સમાજમાં વિવિધ માન્યતાઓ અને અંધશ્રદ્ધાનું પ્રમાણ જોવા મળે છે. લોટની તાંસળી ઉંધી વાળવી, ભૂત વડગાડમાં માનવું, ભુવાપ્રથા તેમજ આવી કેટલીક માન્યતાઓ ભીલ સમાજમાં પ્રવર્તેલી છે.

પરંપરાગત કલાનો પરિચય

તુગા ગામનો ભીલ સમાજ પરંપરાગત કળાઓમાં પારંગત છે. તુગાના સંગ્રામભાઇ લાલાભાઇ ભીલ સ્થાનિક સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી ઇંઢોણી, સાવરણી, સ્થાનિક ઘાસ ધ્રબ અને ચુંઢનો ઉપયોગ કરી દોરી બનાવવી, આંકડા નામની વનસ્પતિમાંથી મજબૂત દોરડા બનાવવા, ઉંટ અને ઘેટાના ઉનમાંથી દોરી બનાવવી, ઉંટના વાળને કાંતીને ખરડ (પાથરવાની રજાઇ) અને ખોરજીણ (ઉંટ પર માલસામાન રાખવાનું સાધન) બનાવવાની આગવી કળા ધરાવે છે.

લગ્ન સંબંધિત વિધિઓ..

લગ્ન બાબતે ઘરના માતાપિતા જ નિર્ણય લેતા હોય છે જે બાળકો માન્ય રાખે છે. લગ્ન સબંધોમાં એવા વ્યક્તિ મધ્યસ્થી કરે છે જે વર અને કન્યા બન્નેના પરિવારો સારી રીતે ઓળખતા હોય. બન્ને પરિવારોની સહમતિ બાદ લગ્નની તારીખ નકકી કરાય છે. લગ્ન સમયે કુટુંબ ઘરમાં ૮ દિવસ ગણેશ બેસાડે છે ત્યારે આખો પરિવાર એકત્ર થાય છે અને દેશી ઢોલ પર રાસ રમી આનંદ માણે છે. એવો રિવાજ છે કે જેના ઘરે લગ્ન હોય તેના પાડોશમાં ગણેશ ઘડાય અને ત્યાંથી લગ્નવાળા ઘરની બહેનો સામૈયું કરીને ગણેશજીને ઘેર લઇ આવે અને ગણેશ સ્થાપન કરે. વર કે કન્યાને મિંઢોળ બંધાઇ ગયા પછી એ ખાટલા પર ન બેસી શકે, ન્હાઈ ન શકે, નદી પાર ન કરી શકે જેવા રિવાજો હતા જેમાં હવે ધીરે ધીરે બદલાવો આવ્યા છે. મામેરાંની વિધિમાં મામા યથાશકિત મામેરૂં કરે છે તેમજ દીકરીના લગ્ન હોય તો મામા પિત્તળની હેલ આપે છે. વરની જાન તોરણે આવે એટલે દિકરીની માતા તેને પોંખવાની વિધિ કરે. પહેલાંના સમયમાં જાન ત્રણ દિવસ રોકાતી જેના ઉતારાને ‘‘જાનીવાસો’’ કહેવાતું પરંતુ હવે જાન સવારે આવી લગ્ન કરી સાંજે વિદાય થઇ જાય છે. લગ્નવિધિ બ્રાહ્મણ મહારાજ કરાવે છે જેમાં ચાર ફેરા ફરવાના હોય છે. દિકરીના ભાઈઓ જવતલ આપી ફેરા ફરાવે છે. સમાજમાં વ્યવહારનો રિવાજ છે. વ્યવહાર એટલે કન્યાના માતાપિતાને વરના માતાપિતા જાનની આગતા સ્વાગતા માટે થયેલા ખર્ચની સામે નાની રકમ આપી સહકાર આપે તેવી વિધિ છે. પહેલાં વ્યવહારની રકમ ૨૫૦ હતી જે હવે ૩૦૦૦ કે તેથી વધુ હોય છે. સમાજ દહેજ પ્રથાનો વિરોધી છે. લેતીદેતીમાં કન્યાના પિતા વરના પિતાને તાસંડી, પિત્તળનો કળશીયો, પગહાથની અંગુઠી, પાઘડી અને કાપડો આપે છે. તેમજ દીકરીને શકન પુરતો ઘડો, મા માટલામાં ચીજવસ્તુ ભરી આપવાનો રિવાજ છે.

લગ્નબાદ સાંજે કન્યાવિદાય હોય છે પરંતુ બુધવારે બેટ ન વળાવવાની પ્રથા સમાજમાં છે. લગ્નના એક મહિના બાદ કન્યાના પગપાછા કરાવવાની વિધિ થાય છે. સાતમના પિયરથી કન્યા સાસરે જાય ત્યારે તેને કપડાની મડ દેવાનો રિવાજ છે. સમાજ સગોત્ર કે સમાન નુખમાં દિકરા દિકરીની લેતીદેતી કરતા નથી. જ્યારે ફઇ પાછળ ભત્રીજી દેવાનો રિવાજ છે.

બાળલગ્ન

સમાજમાં બાળલગ્નની પ્રથા તો નથી પરંતુ દિકરીની ૧૮ અને દિકરાની ૨૧ વર્ષની ઉંમર લગ્ન માટે હોય તેવું સમાજમાં રાખવામાં નથી આવ્યું. યોગ્ય વર અને કન્યા મળે એટલે વડીલો નક્કી કરી અને લગ્ન કરાવે છે.

પુનઃવિવાહ

છુટાછેડા, પુનઃલગ્ન, દિયરવટુ જેવી વિધિઓ સમાજમાં જોવા મળે છે. પત્ની અવસાન પામે અને પતિને બીજા લગ્ન કરવાની ઈચ્છા હોય તો તે પત્નીને કાંધ ન આપે તેવા રિવાજ છે. પુરૂષ વાજતે ગાજતે બીજા લગ્ન કરી શકે જ્યારે વિધવા સ્ત્રીને બીજા લગ્ન કરવા હોય તો તે ઘરઘેણું કરી શકે છે.

મૃત્યુ સંબંધિત વિધિઓ

મરણ સમયે અગ્નિસંસ્કારના પ્રતીકરૂપે જમણા પગના અંગુઠાને અગ્નિ અડાડવામાં આવે છે અને ત્યાર બાદ દફનવિધિ કરવામાં આવે છે. પરિવારમાં મૃત્યુ થાય ત્યારે ઘરના પુરૂષ વર્ગ મુંડન કરાવે છે. સામાન્ય રીતે ત્રીજા દિવસે મૃતકની પ્રાર્થનાસભા રાખવામાં આવે છે તેમજ ૧૨ માં દિવસે ૧૨ મું કરે છે, જેમાં જાગ, દસો અને પાણીની વિધિ કરવામાં આવે છે. મૃત્યુ બાદ દફનવિધિ કરવામાં આવે છે જેમાં ઘોર (કબર) ખોદી તેમાં પૈસા રાખવામાં આવે છે જેને ‘‘ભોંભાડો’’ (ભોમનું ભાડું) કહેવામાં આવે છે.

સામાજીક પ્રથાઓ

કરાર, કબુલાત, બોલી આજ પણ મૌખિકમાં થાય છે. સમાજમાં બહુપત્નીત્વનો રીવાજ નથી. ઝઘડાની પતાવટ સમાજમાં પ્રશ્ન જાય છે અને પંચ બેસીને સમાધાન કરે છે. લેખિત કરાર થતા નથી સમાજના પંચો સામાજીક રીત-રીવાજોનું ઘડતર કરે છે. ધારા-ધોરણો ઠરાવો કરે છે અને ધારા-ધોરણો પર સમાજ કાયમ કહે છે. સ્ત્રી કે પુરૂષના ઝઘડામાં પંચો પતાવટ કરતા હોય છે અને જટીલ પ્રશ્નો માટે કાનુનનો સહારો પણ લે છે. અન્ય સમાજો સાથેના સબંધો સારી રીતે જાળવે છે અને કોઇ પ્રકારના ખટરાગ નથી રાખતા.

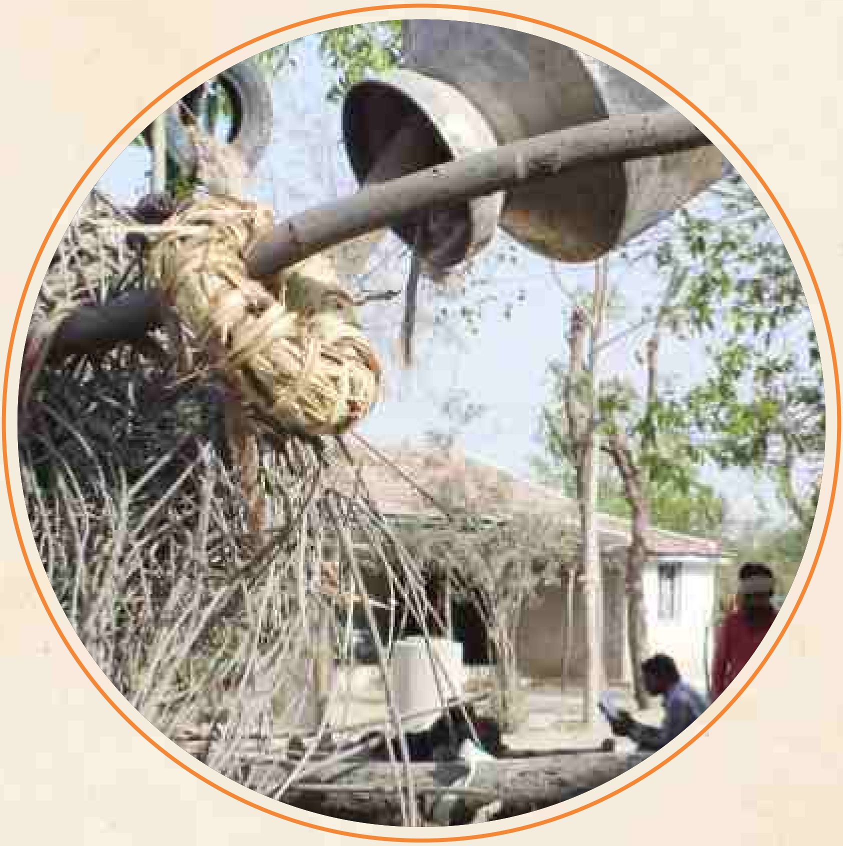

મેવાડના મહારાણા પ્રતાપની વહારે "રાણા પુંજા ભીલ"

ઈતિહાસમાં ઉલ્લેખ છે કે રાજસ્થાનના મેરપુર ગામના મુખિયા દુદા સોલંકીના પરિવારમાં રાણા પુંજા ભીલનો જન્મ થયો હતો. તેમની માતાનું નામ કેહરીબાઈ હતું. ૧૫ વર્ષની ઉંમરે પિતાની છત્રછાયા ગુમાવ્યા બાદ આ નાની વયે તેમને મેરપુરના મુખિયા બનાવી દેવાયા ! આ તેમની યોગ્યતાની પ્રથમ પરિક્ષા હતી જેમાં તેઓ ઉત્તિર્ણ થતાં તેઓ "ભોમટના રાજા" બની ગયા ! જનતા પ્રત્યે તેમના વલણ અને સંગઠન શકિતના કારણે તેઓ વીરા ભીલ નાયક બની ગયા અને સમગ્ર મેવાડમાં એમનું નામ માનથી લેવાતું !

એ દરમ્યાન મેવાડમાં મુગલોને કારણે સંકટ સર્જાયો ! આ સંકટના સમયે મહારાણા પ્રતાપે ભીલ રાણા પુંજાનો સહયોગ મળ્યો. એક ભીલ માતાના એકના એક સપૂતે મેવાડની રક્ષા કાજે મહારાણા પ્રતાપની સેનામાં જોડાવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી તેથી મહારાણા પ્રતાપે પુંજા ભીલને ભાઈનો દરજો દીધો !

પોતાની અપ્રતિમ શકિતનું પ્રદર્શન કરીને પુંજા ભીલે ઈ.સ. ૧૫૭૬ માં હલ્દીઘાટીના યુદ્ધમાં મુગલોને હરાવી મેવાડના રાજયનું રખોપું કર્યું ! આ કારણો સર મેવાડના રાજયચિન્હમાં એક તરફ રાજપુત અને બીજી તરફ ભીલનું પ્રતીક રાખવમાં આવ્યું અને મહારાણા પ્રતાપે પુંજા ભીલને "રાણા" નો ઈલ્કાબ આપ્યો ! ત્યારથી તેઓ "રાણા પુંજા ભીલ" તરીકે ઓળખાય છે.

પરંપરાગત લોક કલાકાર
સ્વ. દિવાળીબેન ભીલ (૧૯૪૩-૨૦૧૬)

દિવાળીબેન ભીલનો જન્મ પંજાબના દાલખાનિયા ગામમાં (જે હવે ગુજરાતના અમરેલી જીલ્લાના ધારી તાલુકામાં છે) થયો હતો. મૂળ લાઢિયા અટક ધરાવતાં દિવાળીબેને માતાની પ્રેરણાથી પરંપરાગત ગરબા ગાવાનું શરૂ કર્યું ! પ્રાથમિક શાળા સુધીના ભણતર બાદ તેમને પોતાનું જીવન લોક ગાયનને સમર્પિત કરી દીધું ! તેમના પિતાને જુનાગઢ ખાતે રેલવેમાં નોકરી મળતા તેઓ ૯ વર્ષની વયે જુનાગઢ ગયાં. માત્ર નવ વર્ષની વયે તેમના રાજકોટ ખાતે લગ્ન કરાવાયાં પણ તેમની અસંમતિના કારણે લગ્ન રદ થયાં ! ત્યાર બાદ તેમણે કદી લગ્ન ન કર્યા. વીસ વર્ષની વયે તેમણે હોસ્પિટલમાં નોકરી કરી જયાં તેમણે ૧૦ વર્ષ કામ કર્યું. ત્યાર બાદ તેમણે જુનાગઢ પબ્લિક હોસ્પિટલમાં નર્સ કવાટ્ર્સમાં સ્થાનિક મદદગાર તરીકે કામ કર્યું.

૧૯૬૪ માં ગુજરાતી લોક ગાયક હેમુભાઇ ગઢવીએ દિવાળીબેનની પ્રતિભાને ઓળખી અને ઓલ ઇન્ડીયા રેડિયો - રાજકોટ માં તેમનું પ્રથમ રેકોર્ડિંગ થયું ! સામાજીક કાર્યકર રાજુભાઇ અદાણીના માધ્યમે તેઓ દિલ્હી ગયા અને લોક સંગીતના ઉત્સવમાં પ્રથમ ઇનામ જીત્યા ! મુંબઇ ખાતે એક સ્ટેજ પરફોર્મન્સમાં સંગીતકાર કલ્યાણજીભાઇએ દિવાળીબેનને સાંભળ્યા અને તેમને પોતાની ફિલ્મ ‘‘જેસલ તોરલ’’ માં ‘‘પાપ તારૂં પ્રકાશ જાડેજા’’ ગીત આપ્યું જે ખૂબ જ લોકપ્રિય બન્યું. દેશ વિદેશમાં તેમના કંઠના કામણ પથરાયા ! તેમણે પ્રાણલાલભાઇ શાહ સાથે અનેક સ્ટેજ પ્રોગ્રામ કર્યા હતા. ૧૯ મી એ ૨૦૧૬ ના રોજ લાંબી બીમારી બાદ આ લોક કલાકારે દુનિયાને વિદાય આપી.

રામ-સીતા ને ગંગા નદી પાર કરાવનાર કેવટ ભીલ

એક પૌરાણિક કથા અનુસાર ભગવાન વિષ્ણુ ક્ષીરસાગરમાં શેષનાગ પર શયન મુદ્રામાં હતા. ક્ષીરસાગરના એક કાચબાએ એમના પગનો સ્પર્ષ કરીને મોક્ષ મેળવવાનો પ્રયાસ કર્યો પણ ત્રણ યુગ નીકળી ગયા બાદ પણ તેને એ સફળતા ના મળી. અનેક જન્મો લેવાના કારણે આ કાચબાને ખબર પડી ગઇ હતી કે ત્રેતા યુગમાં રામ વિષ્ણુ અવતાર લઈને આવશે તેથી ત્રેતા યુગમાં તેણે કેવટ ભીલ તરીકે જન્મ લીધો. તેને ખ્યાલ હતો કે વનવાસ સમયે રામ સીતા તેમજ લક્ષ્મણને ગંગા પાર કરવાની જરૂર પડશે.

ત્રેતા યુગમાં જયારે રામ-સીતા અને લક્ષ્મણ ગંગા નદી પાર કરવા માટે નદી કિનારે આવે છે ત્યારે એક નાવિક તરીકે તેમને મળે છે. કેવટ શ્રી રામને પોતાની વાત કહે છે અને ત્રણ યુગ પહેલાં એમના પગનો સ્પર્ષ કરીને મોક્ષ મેળવવાની ઈચ્છા વ્યકત કરે છે. ગંગા પાર કરાવવા માટે પણ કોઇ અપેક્ષા ન રાખતાં માત્ર તેમના પગનો સ્પર્ષ કરવા વિનંતી કરે છે.

આ રીતે રામાયણના સમયથી ભીલ સમાજ કેવટ ભીલના માધ્યમથી અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેવું પુરાણોમાં ઉલ્લેખ છે.

સોમનાથ મંદિરના બચાવમાં વીરગતિ પામેલા વેગડાજી ભીલ

દ્રોણ રાજયના ઉચ્ચ ખાનદનમાં વેગડાજી ભીલનો જન્મ થયો હતો. સલ્તનતના સમયમાં દ્રોણ રાજય ખુબજ ભવ્ય અને શકિતશાળી હતું. આ રાજયનું પોતાનું ચલણ હતું. ૧૪મી સદીમાં મહોમ્મદ બેગડા રાજમાં આવ્યા અને તેણે હિન્દુઓને ધર્મ પરિવર્તન કરવાના પ્રયાસો કર્યા. એક મુસ્લિમ રાજા તરીકે મહોમ્મદ બેગડાએ પોતાની ગોરીલા સેના સાથે સોમનાથ મંદિર પર આક્રમણ કર્યું. વેગડાજી ભીલે સોમનાથ પર આક્રમણ કરવા બદલ મહોમ્મદ બેગડાને મારવાની નેમ લીધી.

હમીરજી ગોહિલ સાથે મળે તેની સેનાને જોડીને વેગડાજી ભીલ મહોમ્મદ બેગડા સાથે યુદ્ધ કરે છે. યુદ્ધમાં વેગડાજી ભીલ વીરગતિ પામે છે. આ યુદ્ધમાં અનેક લોકોના મોતને કારણે લોહીની કિંમત સમજી જનાર મહોમ્મદ બેગડા સોમનાથ છોડીને જતા રહે છે.

આમ, સોમનાથ મંદિર પર થયેલા પ્રથમ આક્રમણમાં બચાવ કરવા પડેલા   વેગડાજી ભીલ સમાજનું પદાર્પણ છતુ કરે છે.

મહાન ધનુર્ધર એકલવ્ય

મહાભારતના સમયમાં શ્રૃંગવેરપુરના નિષાદરાજ હિરણ્યધનુ અને રાણી સુલેખાને ત્યાં પુત્ર જન્મ થયો જેનું નામ અભિમન્યુ રાખવામાં આવ્યું. અસ્ત્ર શસ્ત્ર પ્રત્યે તેની નિષ્ઠા જોતાં તેને સૌ 'એકલવ્ય' તરીકે બોલાવતા થયા. પોતાની ધનુરવિદ્યાથી અસંતુષ્ટ એકલવ્યએ મહાન ગુરૂ દ્રોણ પાસે ધનુર વિદ્યા શીખવાનો નિશ્ચય કર્યો. એકલવ્યના પિતાએ તેને સમજાવ્યો કે ગુરૂ દ્રોણ માત્ર બ્રાહ્મણ પરિવારના યુવકોને જ વિદ્યા આપે છે. તેમ છતાં એકલવ્ય ગુરૂ દ્રોણના આશ્રમમાં જઈ વિદ્યા લેવાનો આગ્રહ કરે છે. પરંતુ ગુરૂ દ્રોણ તેને અપમાનિત કરીને કાઢી મુકે છે.

આ અપમાનથી જરા પણ વિચલીત ના થઈ એકલવ્યએ જંગલમાં જઈ ગુરૂ દ્રોણની પ્રતિમા મુકી ધનુરવિદ્યા શીખવાનું શરૂ કર્યું. એક સમયે પોતાના શિષ્યો અને શ્વાન સાગે ગુરૂ દ્રોણ જંગલમાં જાય છે. જયાં તેમનો શ્વાન એકલવ્યને જોતાં ભસવા લાગે છે. અને એકલવ્ય તેને એક પણ ઈજા ન પહોંચે એ રીતે તીર ચલાવી તેનું મોઢું બંધ કરી દે છે.

એકલવ્યની આવી પ્રતિભા જોઈને ગુરૂ દ્રોણ આશ્ચર્ય સાથે તેના ગુરૂ વિશે પૂછે છે ત્યારે એકલવ્ય તેમને તેમની પ્રતિમા બતાવે છે. ત્યારે ગુરૂ દ્રોણ તેને કહે છે કે જો તે મને ગુરૂ માન્યો છે તો તારે મને ગુરૂ માન્યો છે તો તારે મને દક્ષિણા આપવી પડશે અને દક્ષિણામાં તેઓ એકલવ્યનો અંગુઠો માંગે છે. એકલવ્ય સહર્ષ પોતાનો અંગુઠો ગુરૂના ચરણોમાં ધરી દે છે. ગુરૂ દ્રોણનો એકલવ્યનો અંગુઠો માંગવાનો ઉદ્દેશ એ હતો કે એકલવ્ય દુનિયાનો મહાન ધનુર્ધર ના બની જાય. આ ઘટના એકલવ્યની શક્તિનો પરિચય કરાવે છે.

પુરાણોમાં દર્શાવાયું છે એ મુજબ એકલવ્ય ભીલ સમાજનો પુત્ર હતો ભીલ સમાજની શક્તિનું પણ અહિં પ્રમાણના થાય છે.

સમાજના કલાકારો

વેલાભાઈ ઘનાભાઈ ભીલ
ગઢડા - ખડીર :
ભજનિક આરાધીવાણી - ભજન

સવજીભાઈ સામજીભાઈ ભીલ
ચાંપાર (ખડીર) :
સીધી કલામ - આરાધીવાણી

ગીતાબેન ભુપતભાઈ ભીલ
રતનપર-ખડીર :
લોકગીત-લગ્ન ગીત

મલુભાઈ હમીરભાઈ ભીલ
ધાણેટી-ભુજ :
સંતવાણી - ભજન

ઘનજીભાઈ ભુરાભાઈ ભીલ
બાદરગઢ-રાપર :
રાસડા - દાંડિયારાસ

દિલીપભાઈ પોપટભાઈ ભીલ
પસુડા - અંજાર :
રાસડા - દાંડિયારાસ

ધનજીભાઈ ભીખાભાઈ ભીલ
પડાણા - ગાંધીધામ :
રાસડા - દાંડિયારાસ

કાનજીભાઈ દેવાભાઈ ભીલ
સરસપુર - ભુજ :
સીધી કલામ - આરાધીવાણી

કાનજીભાઈ ખેંગારભાઈ ભીલ
સરસપુર : ભુજ :
સીધી કલાક - આરાધીવાણી

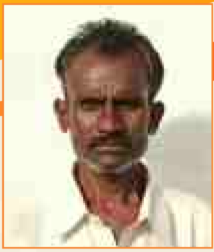

વેરશીભાઇ માલાભાઇ ભીલ
ચાંપાર (ખડીર) : સીધી કલામ - આરાધીવાણી

ખીમીબેન માલાભાઇ ભીલ
ચાંપાર (ખડીર) : ભજન - ઈતિહાસ - આખ્યાન

છગનભાઇ ભચુભાઇ ભીલ
પશુડા - અંજાર : ભજનિક

બાબુભાઇ નાથાભાઇ ભીલ
ચાંપાર - ભચાઉ - ભજન - દુહાછંદ
આતમવાણી - ગુરૂવાણીના લેખક

તાલુકા પંચાયતના સભ્યશ્રીઓ

આસીબેન ભીખાભાઇ ભીલ
(તાલુકો ભચાઉ : ધોળાવીરા સીટ)

બબીબેન રણછોડભાઇ ભીલ
(તાલુકો અંજાર : ભીમાસર (ચકાસર) સીટ)

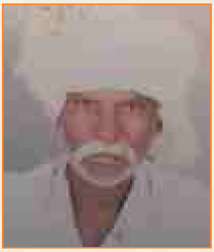

મોહનભાઇ પાલાભાઇ ભીલ
(તાલુકો રાપર : ભીમાસર (ભુટકીયા) સીટ)

પચાણભાઇ રવાભાઇ ભીલ
(તાલુકો ભુજ : ધાણેટી સીટ)

ગ્રામ પંચાયતના સરપંચશ્રીઓ

ભચીબેન અમરાભાઈ ભીલ
તાલુકો ભચાઉ : કકરવા ગ્રામ પંચાયત

વાલબાઈ રણછોડભાઈ ભીલ
તાલુકો મુન્દ્રા : હટડી ગ્રામ પંચાયત

સામાજીક કાર્યકર અને પર્યાવરણ સંરક્ષક :

દિનેશભાઈ વેરશીભાઈ ભીલ
લાકડીયા - ભચાઉ

દીકરા-દીકરી વચ્ચે ભેદભાવ નહીં રાખવા ભીલ સમાજની પ્રતિજ્ઞા

અંજારમાં પાબુદાદા મંદિરે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા યોજાઈ

હાર્દિક અભિનંદન

॥ [illegible] ॥ ॥ [illegible] ॥

અખીલ કચ્છ જીલ્લા ભીલ સમાજ

રજીસ્ટર નંબર :- એ-[illegible]/કચ્છ

[illegible], મુ. પો. [illegible], તા. અંજાર - ભુજ - કચ્છ.

પ્રમુખ શ્રી
[illegible]

ઉપપ્રમુખ શ્રી
[illegible]

મહામંત્રી શ્રી
[illegible]

મંત્રી શ્રી
[illegible]

ખજાનચી
[illegible]

સહ મંત્રી શ્રી
[illegible]

[illegible]
[illegible]

કારોબારી ચેરમેન
[illegible]

પ્રતિજ્ઞા પત્ર

અમે અખીલ કચ્છ જીલ્લા ભીલ સમાજના [illegible] - અમે [illegible] પ્રતિજ્ઞા [illegible] છીએ કે

1. હું મારા દિકરી – કે દિકરાના [illegible]
2. દિકરી દિકરા [illegible]
3. હું અને મારો પરીવાર [illegible] મુક્ત [illegible] તેમાં માટે [illegible] પ્રયાસ કરીશ.
4. ભીલ સમાજમાં [illegible] દિકરી-દિકરાના [illegible] તેમા માટે હું [illegible] અને સમાજને [illegible] પ્રયાસ કરીશ.
5. ભીલ [illegible] પ્રમાણિકતા અને [illegible] સમાજ છે તેને [illegible] હું [illegible] કરીશ.

તારીખ : [illegible]
સ્થળ : ([illegible])

પ્રતિજ્ઞા લેનારનું નામ: ભીલ રમેશ [illegible] ગામ: [illegible]

સહી: [illegible] મોબાઈલ: [illegible]

સહયોગ...

સેતુ સેતુ અભિયાન

Kutch Nav Nirman ABHIYAN

AMERICAN JEWISH WORLD SERVICE

અખિલ કચ્છ જીલ્લા ભીલ સમાજ

POOJA GRAPHICS 9825147995